

В цілому за відомими даними в Полтаві у 1930-ті роки було знищено сім храмів. Руйнування церков могло відбуватися по-різному. Деякі храми мінували та підривали, чи просто розбирали, якщо дозволяла конструкція. У інших випадках після закриття церкви будівлею або не користувалися взагалі, або використовували не за призначенням, і після цього вона поступово приходила в занедбаний стан. Більшість релігійних споруд, які знищувалися радянською владою, не було відновлено. Про ці храми зараз можна довідатись лише завдяки фотографіям та малюнкам. Такі офіційні дії влади можна кваліфікувати як злочинний вандалізм.

Джерела і література

1. Халимон В. Полтавщина очима краєзнавця. Полтава: Дивосвіт, 2009. С. 218–225.
2. Логвин М., Карпенко Н., Карпенко Ю. Історико-культурний потенціал розвитку паломницького туризму у Полтавській області. Полтава, 2021 <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/11457>.
3. Ізотов І., Сотник А. Втрачені пам'ятки Полтави: зруйновані та перебудовані церкви, кірхи та костели <https://suspilne.media/123228-vtraceni-pamatki-poltavi-zrujnovani-ta-perebudovani-cerkvi-kirhi-ta-kosteli/>
4. <https://poltava.depo.ua/ukr/poltava/p-yatirka-naydrevnishih-hramiv-poltavi-20112016083100>.
5. Веденєєв Д. Політика Радянської держави із знищення православних храмів в Україні: механізм та духовно-культурні наслідки (1920-ті – 1965 рр.) / *Культура і сучасність*. №2. 2019.
6. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні 1917–1941 рр.: в 2 ч. Ч. 2 : Кін. 20-х – 1941 рр. Київ, 1995. С. 152–196.
7. Киридон А. Руйнування культових споруд (1920–1930-ті рр.): Порушення традиційної ритмології простору. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. Міжвід. зб. наук. пр. ; Нац. акад. наук України, Ін-т іст. України. Київ, 2015. Вип. 23. С. 91–99.
8. http://poltavahistory.inf.ua/hisp_u_68.html

УДК 351.751.5(477.53)«1945/1952»

В'ячеслав Сушко
(Полтава)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО УПРАВЛІННЯ У СПРАВАХ ЛІТЕРАТУРИ І ВИДАВНИЦТВ У 1945–1952 РОКАХ

У публікації зроблена спроба аналізу діяльності головного цензорського органу Полтавщини у 1943–1952 роках та основні напрямки його діяльності: попередній цензорський контроль, контроль над зображувальною продукцією, вилучення небажаних авторів із книгозбірень. Автор, проаналізувавши архівні джерела, приходять до висновку, що органи цензорського контролю на

Полтавщині діяли в руслі компартійної політики. Поряд з тим, попри поширені думки про одностайність ідеологічної складової в часи пізнього сталінізму, чиновниками «від цензури» довелося фіксувати чимало порушень.

Ключові слова: *Полтавський облліт, цензори, бібліотеки, книги, музеї.*

За тоталітарного режиму, який було створено в СРСР, будь-яке писемне джерело піддавалося попередній цензурі. Робилося це для того, щоб не допускати оприлюднення інформації, яка не відповідала офіційним партійно-державним доктринам.

Слід відразу зауважити, що процес цензурування не переривався і мав особливе значення в умовах Другої Світової війни. Так, наказом Уповноваженого Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР з охорони військових таємниць у друку і начальника Головліту Садчикова від 19 вересня 1942 року з метою впорядкування державних кордонів та географічних карт-вклейок у навчальних та інших виданнях було зазначено: 1) державні кордони СРСР показувати станом на 22 червня 1941 року; 2) вилучити з географічних карт Союзу РСР напис «АРСР німців Поволжя» і пункти німецьких поселень; 3) Кордони всіх держав наносити на карти за зразком «Політичні карти світу», які видані Головним управлінням геодезії і картографії [1, арк. 6].

На місцях, де відбулося вигнання нацистських загарбників, цензорські органи практично відразу відновили свою роботу. Не була винятком і Полтавщина. У витягу з наказу Головліту Української РСР від 16 листопада 1943 року зазначено, що цензором Полтавського облліту (скорочена назва Полтавського обласного управління у справах літератури і видавництва – прим. автора) призначена Вашедченко Зоя Гордіївна із посадовим окладом 650 крб. на місяць [2, арк. 1].

На радянських теренах, з 19 листопада 1943 року встановлювався новий порядок публікування в місцевій пресі повідомлень Совінформбюро. Так місцевих журналістів обласних газети, що виходили 5 разів на тиждень, зобов'язали публікувати в кожному номері чергове повідомлення щовівторка та у п'ятницю – оперативні зведення. Всі районні газети публікували щоденний огляд військових подій, який публікував ТАРС [3, арк. 3].

Станом на 9 лютого 1944 року в Полтавському облліті за штатом працювали: начальник з окладом 800 крб., уповноважений політредактор – 650 крб., начальник спецчастини – 450 крб., секретар-машиністка – 250 крб., кур'єр-прибиральниця – 120 крб. В районах уповноважені облліту працювали за сумісництвом (працівники РК КП (б)У, РК ЛКСМУ). За функцію цензора вони отримували в межах від 150 до 250 крб., в залежності від обсягу виконаної роботи [4, арк. 1]. Це була достатньо висока заробітна плата для того часу.

Працівникам цензури у перші післявоєнні роки пропонувалося відстежувати не лише зміст друкованої продукції, але й видовищні заходи, дозвілля. Так, уповноважений облліту Новосанжарського району Дерев'яно 6 липня 1944 року отримав таке розпорядження: «Зараз по Полтавській області гастролують під виглядом артистів всякі пройдисвіти і протаскують на сцену халтуру». Чиновнику пропонували при появі будь-яких підозрілих осіб на території району повідомляти про це відповідні органи [5, арк. 3].

Водночас дії цензорів часом були непрофесійними у контексті вимог воєнного часу, на що звертали увагу партійні органи. Наприклад, у газеті «Зоря Полтавщини від 16 червня 1944 року в статті «Флотилія повертається до життя» цензори не помітили оприлюднення інформації, що становила військову таємницю. Повідомлялося, що військово-відновлювальний загін піднімає судна із Дніпра в Кременчуці, а також їх кількість – 65. У цій же статті порушувалася вказівка про заборону повідомляти в періодиці про перевезення військових вантажів по річках: «по широких водах Дніпра ідуть ешелони зі зброєю і боєприпасами для фронту» вказувалося на військовий характер вантажів. Тут було [6, арк. 35].

Цензура облліту поширювалася на зображувальну продукцію. Відповідно до наказу начальника Головліту УРСР від 11 листопада 1944 року було заборонено видання в місцевих типографіях портретів членів Політбюро ЦК ВКП(б), керівників держави та уряду. Організацію друку портретів членів Політбюро покладали на видання «Мистецтво». Начальникам обллітів було наказано проводити в життя строгий контроль над виданням портретів, плакатів, гасел [7, арк. 9].

Окремим напрямом роботи чиновників обласного рівня була турбота про ідеологічну чистоту книжкової продукції, що забезпечувалося вилученням неблагонадійних книг. За 1946 рік було вилучено із бібліотек 3267 книг, причому із сільської місцевості лише 511. Чиновники від цензури не завжди ретельно виявляли так звані «порушення». Це зумовлювалося як великим обсягом роботи, так і часом недостатньою обізнаністю з літературою. Наприклад, райуповноважена Кременчуцького району Плотича вислала в Полтаву акт перевірки Кременчуцької міської бібліотеки імені М. Горького. Але наступна перевірка показала, що із цієї бібліотеки не були вилучені ідейно засуджені видання «Російсько-український словник» (автор – О. Ізюмов), «Обуховське повстання» (1936 р., автор – М. Розанов).

Натомість райуповноважений Ковалівського району Макаренко перестарався, оскільки вилучив книжки з бібліотек книги авторів Еміля Золя («Шахтарі»), Марко Вовчок («Сон») та ін., загалом 44 примірники. В акті чиновник пояснював свої дії тим, що «ці твори

застрілі, втратили свою цінність і не висвітлюють життя наших колгоспів, а орієнтують на одноосібне сільське господарство». Проте оргвисновки не забарилися. Питання відповідності займаній посаді чиновника обговорили на обласному партійному рівні [8, арк. 7, 8].

Контроль над зображувальною продукцією пізніше здійснював апарат Полтавського облліту. У 1946 році було схвалено друк і поширення портретів у кількості 210 примірників. В переважній більшості це були портрети В. Леніна, Й. Сталіна та членів Політбюро ЦК ВКП(б). За цей час було забраковано і не дано дозвіл на 19 портретів, що мотивувалося «грубим» художнім виконанням і «перекрученням оригіналів». Так, не були випущені у світ портрети Й. Сталіна у повний зріст (художник В. Кузьмин), портрети Й. Сталіна і М. Хрущова (М. Бровко), В. Леніна (М. Сосідко) [8, арк. 7-8].

У документах за 1947 рік описаний механізм цензурування мистецьких творів. Так, відділ мистецтв Полтавського облвиконкому залучив до цієї роботи фахівців Полтавського художнього музею. Перед тим як портрет надходив на візу до Облліту, останній направляв автора зі своєю продукцією до художньої ради і лише потім після їхнього висновку брали продукцію на цензорський контроль. Упродовж цього періоду було переглянуто 75 портретів, в основному партійних діячів. З них було забраковано 15 з уже відомої причини: «підготовлені недоброякісно, грубо і перекручено оригінали». Так, цензори не допустили портрети членів Політбюро, які були виготовлені для демонстрування у міському парку «Перемога» міста Полтави [10, арк. 12].

У повідомленні до Головліту УРСР від 9 жовтня 1946 року місцеві чиновники повідомляли керівництво, що в бібліотеках Полтави траплялися книги, «існування яких викликало сумнів». Зокрема до цього переліку потрапили В. Винниченко, Б. Грінченко, праця Д. Дорошенка «Нарис історії України», виданий у Варшаві в 1932 році, книга А. Кащенко «Про гетьмана Сагайдачного» видання 1917 року та інші його твори, «які подаються у буржуазно-націоналістичному висвітленні». Крім того, зберігалися твори В. Базарова «На пути к социализму» та ін., «які пробували відвернути революційне піднесення широких мас до революційної боротьби власними релігійно-містичними творами» [9, арк. 36].

Зі звіту Полтавського облліту за 1947 рік бачимо, що на теренах нашого краю виходили у світ 49 газет, із них 44 районних, три багатотиражних: «Більшовик транспорту» (м. Полтава), «Більшовицький шлях» друкований орган відділу залізничного транспорту Південної залізниці (м. Кременчук), «На варті соціалізму» (друкований орган Полтавського обласного відділу МВС), «Робітник Кременчуччини», «Зоря Полтавщини» та ін. [1, арк. 2].

У 1948 році із бібліотек було вилучено 2208 книг, але водночас повідомлялося про 27 фактів необґрунтованого втручання у цю справу районних цензорів. У результаті було повернуто до загального користування 73 книги. Так, цензор Зіньківського району П. Назаренко вилучив видання Ю. Яновського «Синдинестії» та «Земля батьків», опубліковані в 1946 році. Представник Кобеляцького району Мисан необґрунтовано вилучив видання Л. Толстого «Педагогічні статті» і «Сказки». Як певний курйоз, але симптоматичний, слід розцінювати вилучення з Комишнянської районної бібліотеки «Короткої історії ВКП(б)» автора В. Кноріна [11, арк. 13-14].

У 1950 році з бібліотек було вилучено 3770 книг [12, арк. 18] Увагу цензорів обласного рівня привернула перевірка бібліотеки у с. Харківці Пирятинського району. При перевірці книжкового фонду бібліотекар зазначила цензору, що в них активним читачем їхньої книгозбірні є священник. Характерно, що після прочитання деяких видань священнослужитель писав рецензії, які виражали його власні погляди, і вклеював до книг. Так, до книги Авро Менхеттона «Ватикан. Католицька церква оплот світової реакції» цей священник вклеїв довжелезну рецензію, де звинувачував Ватикан у тому, що він відступив від служіння Богу. А далі зробив висновок, мовляв, «комунізм, це те, що проповідував Ісус Христос, що це можна досягти лише через церкву христову» [12, арк. 18, 20-21]. У документі не вказувалося, які наслідки для самого священника мав такий спосіб висловлювання власної думки.

Обласне управління у справах видавництва та літератури було тісно підпорядковане керівним партійним органам, передусім безпосередньо відділу агітації та пропаганди Полтавського обкому Компартії. Зокрема показовим є реагування на «порушення» чинних вимог музейними установами та окремими працівниками. У 1950 році до цензорів обліту «надійшов сигнал» про те, що син Панаса Мирного – директор його музею Степан Рудченко в одному із залів тримав власну шафу-напівсейф, а в ній знаходилася «заборонена література». Шафу у С. Рудченка забрали, а «незаконну» літературу вилучили [12, арк. 33].

У 1952 році начальник Полтавського обліту доповідав обкому КП(б)У про те, що проводилася повна перевірка діяльності музеїв області. Так, при перевірці Полтавського державного літературно-меморіального музею В. Г. Короленка була виявлена література: «Жида и ритуальные убийства христианских младенцев», «Об употреблении евреями христианской крови», «Император Павел I. Жизнь и царствование». Зазначені книги були затребувані облітом на контроль та вилучені із неекспонованих фондів музею. Але директорка музею Софія Короленко категорично відмовилася віддати книгу

«Император Павел I. Жизнь и царствование», мотивуючи це тим, що на останній є рукописні особисті відмітки письменника Володимира Короленка.

Не оминула перевірка і Полтавського краєзнавчого музею. У неекспонованих фондах були виявлені колекції паперових грошей, а саме: казначейські знаки Тимчасового уряду за 1917 рік, грошові знаки УНР 1918 року, грошові знаки «Головного командування збройними силами півдня Росії», німецькі грошові знаки, випущені до приходу А. Гітлера до влади та ін. Полтавські чиновники на місцях не знали, що робити з виявленими матеріалами, і тому звернулися безпосередньо до Головліту УРСР. Працівниками останнього було запропоновано витребувати від директора музею здати ці експонати до обласного архіву. Однак траплялися й колізії. Обласний архів відмовився приймати експонати у відповідь на звернення музейних працівників, мотивуючи це тим, що передачі на зберігання підлягають лише документи. У своєму зверненні партійного керівництва області музей просив отримати «добро» на передачу зазначених експонатів до обласного архіву Управління МВС на спеціальне зберігання [15, арк. 14-15].

При перевірці неекспонованих фондів інших музеїв було виявлено низку документів, які підпадали під цензорські обмеження. У літературно-меморіальному музеї А. С. Макаренка «жертвами» цензорів Кременчуцького району стали журнали «Красная новь», «Художественная литература», «Книга и пролетарская литература», в яких були статті емігрантів Слетова, Ситковського, чії твори підлягали вилученню. Цензором Лубенського району були вилучені «політично шкідливі» видання газет за період 1917–1924 рр. у кількості 563 екземпляри, у тому числі газета «Киевская мысль» за 1917 рік, «Экономическая жизнь» (Москва, 1918 рік), «Листок соціал-демократа» (Миргород, 1917 рік). Всі вилучені газети були передані Полтавському обласному архіву МВС [15, арк. 15].

Отже, серед напрямків роботи Полтавського обласного управління слід виокремити попередній контроль, наступний повторний контроль, керівництво і допомога в роботі райуповноважених облліту, контроль за радіомовленням, зображувальною продукцією, перевірка книжкового фонду і книго-торгівельної мережі Полтавської області, контроль за діяльністю друкарень, підбір та розстановка цензорських кадрів [10, арк. 2, 3, 6, 9, 11, 12, 13, 14]. Зазначимо, що існування органів цензури на Полтавщині було важливою складовою ідеологічної обробки населення. Разом з тим можемо спростувати поширену суспільну думку про те, що влада у період пізнього сталінізму цілком контролювала ситуацію щодо друкованої продукції, яка потрапляла до споживача, та її змісту, що потверджується архівними документами.

Джерела і література

1. Наказ Уповноваженого РНК СРСР з охорони військових таємниць в друку, начальника Головліту Садчикова. 19 вересня 1942 року. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп. 1, спр. 6, арк. 6.
2. Виписка з наказу Головліту Української РСР про призначення цензором Полтавського облліту Вашедченко Зінаїду Гордіївну. 16 листопада 1943 року. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп. 2, спр. 1, арк. 1.
3. Лист Головліту УРСР Бараницького т.в.о начальника Полтавського облліту З. Вашедченко про копію циркулярного листа Уповноваженого РНК СРСР Садчикова від 19 листопада 1943 року. 3 грудня 1943 року. Державний архів Полтавської області). ф.р.-3371, оп. 2, спр. 1, арк. 3.
4. Лист Головного управління у справах літератури та видавництв начальнику Полтавського облліту Осмоловському про затвердження штатного розпису. 9 лютого 1944 року. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп. 2, спр. 4, арк. 1.
5. Лист Начальника Облліту Уповноваженому Облліту по Н-Санжарівському району. 6 липня 1944 року. Державний архів Полтавської області). ф.р.-3371, оп. 1, спр. 28, арк. 3.
6. Лист Головного управління у справах літератури і видавництв (Головліт) начальнику Полтавського облліту Осмоловському про допущені цензорські помилки у газеті «Зоря Полтавщини». 18 липня 1944 року. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп. 1, спр. 1, арк. 35.
7. Наказ начальника Головліту Української РСР від 11 листопада 1944 року № 65. Державний архів Полтавської області. ф. 3371, оп. 2, спр. 2, арк. 9.
8. Звіт Полтавського облліту за 1946 рік. Державний архів Полтавської області. ф. 3371, оп. 3, спр. 5, арк. 2, 7-8.
9. Лист начальника Полтавського облліту Осмоловського начальнику Головліту при Раді Міністрів УРСР про можливість вилучення книжок у бібліотеках м. Полтави. 9 жовтня 1947 року. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп. 2, спр. 10, арк. 36.
10. Звіт за роботу Полтавського облліту за 1947 рік. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп. 3, спр. 6, арк. 2, 3, 6, 9, 11, 12, 13, 14.
11. Звіт за роботу Полтавського облліту за 1948 рік. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп. 3, спр. 7, арк. 13-14.
12. Звіт за роботу Полтавського облліту за 1950 рік. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп. 3, спр. 12, арк. 18, 20-21, 33.
13. Звіт про роботу Полтавського облліту за 1952 рік. Державний архів Полтавської області. ф. 3371, оп. 3, спр. 19, арк. 13, 17-19.
14. Лист начальника Полтавського облліту Осмоловського всім райцензорам про порядок публікування фотографій у друку. 3 червня 1952 року. Державний архів Полтавської області. ф.р.-3371, оп 3, спр. 16, арк. 4.
15. Доповідна записка начальника Полтавського облліту П. Осмоловського до зав. відділом пропаганди та агітації Полтавського обкому КП (б) У від 8 серпня 1952 року про перевірку музеїв області. Державний архів Полтавської області ф. 3371, оп 2, спр. 18, арк. 14-15.